

ТОПОНІМ ОДЕСА У РОМАНАХ Ю. ЯНОВСЬКОГО

Статтю присвячено функціонуванню топоніма Одеса у трьох романах Ю. Яновського. Функціональне навантаження топоніма Одеса у романах досить розмаїте та неоднозначне, що зумовлено тематикою творів та творчим задумом письменника.

Ключові слова: топонім Одеса, романи Яновського.

The article is devoted to the functioning of the toponym Odessa in three novels by U. Yanovsky. The functions of the toponym Odessa are rather various and polysemantic that is determined by the themes of the novels and creative intention of the writer.

Key words: toponym Odessa, Yanovsky's novels.

Як відомо, функція топоніма в художньому творі полягає в тому, щоб “посилити локальну характеристику ситуації “персонаж – місце дії”, ствердити ефект реальності і правдивості зображувальних подій” [5:113] або навпаки. Літературний топонім завжди задіяний у контекст твору, мобілізований автором з безлічі назв для даного твору, працює на нього. І чим більше назва розвивана, тим цікавіше вона вписується у контекст, творить ілюзію реальності та свій топонімійний фон, своє асоціативне поле, в якому топонім грає роль ключового слова, слугує камертоном смислового наповнення у творі [6:118].

У своїх романах “Майстер корабля”, “Вершники”, “Мир”, таких різних за композицією та змістом, письменник вживає топонім **Одеса**. І це не випадково. Свій шлях романіста Ю. Яновський розпочав саме в Одесі, працюючи головним редактором Одеської кінофабрики у 1926-1927рр. “Перебування в Одесі – щаслива сторінка в творчій біографії Яновського... Романтик за світовідчуттям, беззавітно залюблений у красу життя, в Одесі він жадібно пізнає море, яким захоплювався, яке любив, прагнучи зустрічі з ним ще в дитячі роки, проведені на степовій Кіровоградщині. Відтепер море, як і степ, захоплює його поетичну душу...” [4:7].

Перший неоромантичний твір письменника “Майстер корабля” було “задумано й розпочато в Одесі... 27 листопада 1927р. в тісній кімнатці на вул. К. Маркса” [3:50]. Твір, де топоніми “нази-

ваються не своїми “узакоханими” іменами, а романтично “учудненими”: Одеса – Місто, Україна – Республіка” [7:187].

Дії роману відбуваються в загадковому приморському **Місті**, але “Безліч прикмет Одеси середини 20-х років має **Місто**, де живуть і творять двоє друзів – режисер Сев і редактор кінофабрики То-Ма-Кі” [8:42], тобто Олександр Довженко та Юрій Яновський.

У творі **Місто** подається через спогади головного персонажа То-Ма-Кі, і це мемуарне “подання” образу топоніма зумовлює його оживання, внаслідок чого він стає важливим учасником твору, увиразнює “неповторність і яскравість середини 20-х років, засвідчує непересічне буття творчого Духу цього періоду” [1:8].

Назва **Місто** є найуживанішим топонімом твору “Майстер корабля”, з’являючись тут 22 рази, адже головні події роману розгортаються саме в **Місті**. Це загальна назва, яку автор перетворює на власну. Письменник не дає конкретної назви об’єкту, проте “всі закодовані та алегоричні топонімійні позначення у художньому творі завжди мають свої явні або приховані художні мотивації, прямі або непрямі натяки, які розкриваються в літературній композиції тексту або за його межами (історичні мотивації та асоціації)” [9:83]. Назва **Місто** в романі наділена виразними рисами Одеси: “ми сиділи обличчям до вільного моря, де мало сходити сонце і підійматися перед нами на **Місто**” [11:45], “Ми йдемо серединою бульвару в напрямку до східців у порт”, “Біля пам’ятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці”, “По східцях ми біжимо вниз, як школярі. Східців є сот за дві” [11:42].

Як, бачимо, Ю. Яновський детально “змальовує образ південного міста, його портретні штрихи – море, порт, кінофабрику, його побутові пейзажі, психологічні сценки, часові ознаки” [1:8].

Автор впродовж твору надає **Місту** романтичного ореолу, персоніфікує його: “Далеке **Місто** тонуло в тумані наступаючого вечора” [11:49]; “Крізь двері на балкон я бачу як прокидається **Місто**” [11:161].

Топонім **Місто** виконує символічно узагальнену функцію, набуваючи сенсу “рідна земля”: “На зиму – вони (рибалки – Г. Ш) переїзять до **Міста**” [11:44].

Ю. Яновський вжив назву **Місто**, замість конкретної назви Одеса, щоб надати творові романтичної узагальненості й симво-

лічної неоднозначності, яка вбачається в назві-заміннику **Місто** [10:186].

Наступний новелістичний твір “Вершники” складається з восьми новел, поєднаних спільним задумом. Цей “невеликий за обсягом твір увібрав у себе події громадянської війни, які відбувалися ледве не по всій Україні” [2:41]. Одним з найуживаніших топонімів твору є топонім **Одеса**, який зустрічається в чотирьох новелах: “Подвійне коло” – 8 уживань, “Шаланда в морі” – 6 уживань, “Батальйон Шведа” – 1 вживання, “Адаменко” – 4 вживання. Отже, разом маємо 19 уживань.

У новелі “Подвійне коло” дії відбуваються “... на рівному степу під Компаніївкою” [11:328], тобто топонім **Одеса** не є епіцентром подій, як і в інших новелах, але він часто присутній як просто знане місто: “Що тобі оце згадується? – допитувався переможець. – **Одеса** чи Очаків?” [11:329]. Автор вживає топонім **Одеса** і як орієнтир у пейзажному описі, де акцентується психологічна напруга подій: “Хмарка одна кублилася на заході над близькою **Одесою**, і ніхто не сказав би, що в ній гримлять громи та заховано блискавки, хіба що старий Половець, хіба, може, той досвідчений рибалка, який поспішає до берега” [11:330]; “... солдати наближались. Над **Одесою** йшов дощ, Пересип був у мряці, на рейді диміли крейсери й міноносці, солдати наближались” [11:333].

Топонім **Одеса** також має значення – “культурний центр”: Оверко “... по просвітах в **Одесі** на театрі грав та вчительську семінарію пройшов” [11:332]. Інше семантичне забарвлення: “місто, де все є”: “стара Половчиха десь в **Одесі** на базарі, хіба з тої риби проживеш” [11:333].

У новелі “Шаланда в морі” Ю. Яновських персоніфікує топонім **Одеса**: “**Одеса переживала** чергову морську зиму, вітри всіх напрямків не минали її, тумани з моря заходили часом – мокрі, густі, сірі тумани. От і тепер туман насунувся раптом з моря й закрив **Одесу**” [11:345]; “**Одеса** крізь туман здалеку *височіла* на березі, мов кістяк старої шхуни” [11:349].

В новелах “Подвійне коло” та “Шаланда в морі” топонім **Одеса** стає ніби свідком ключових подій новел: “... та ляснув старого по руці, аж берег загув. Хмарка над **Одесою** ворушила крайками крил, зривався вітрець, море почорніло” [11:330].

В новелі “Батальйон Шведа” топонім **Одеса** набуває сенсу – “місце бойових дій”: “... рік боїв із французами, греками, німцями – під Миколаєвом та **Одесою...**” [11:350].

Остання новела твору “Адаменко” переносить нас у мирні часи, написана у формі промови-спогаду героя твору Чубенка, який згадує Одесу як “чудесне місто”: “... а сам я поїхав до чудесного міста **Одеси** куди кликали мене товариші-підпільники – боротися з іноземними окупантами...” [11:406]. Ще одна конотація топоніма **Одеса** у новелі – “місто бурхливого політичного життя”: “Ішов тисяча дев’ятсот дев’ятнадцятий рік, повний порт стояв військових кораблів, всю Одесу поділено на зони, тут вам була іноземна, білогвардійська Гришина-Алмазова, а далі натискали петлюрівські частини,... у кожній зоні була контррозвідка,... життя було революційне і піднесене, ми ходили всі по ниточці над смертю” [11:406].

Роман “Мир” – твір про буття та працю українського народу на селі після Великої Вітчизняної війни, перший в українській прозі твір про перехід народу від воєнного способу існування до мирного [4:19]. Дії твору переважно відбуваються в селі Весела Кам’янка, отже топонім **Одеса** тільки згадується персонажами і вживається 3 рази.

“У річечці риби не заведеш, треба став копати чи заводити озерце. Чоловік, що вмів робити ставки, колись копав їх під **Одесою...**” [11:45]. Тут **Одеса** має значення географічного орієнтира. Інша конотація – “місто пошуку нового життя”: “... він рано порвав із землею, хлопцем утік до **Одеси**, працював у порту, найнявся на пароплав, потім одбував дійсну службу у флоті, був матросом” [11:90].

Третій семантичний відтінок – “місто героїчних бойових дій”: “... старшина повідомляв бійців, щоб всі стояли на смерть. Скільки їх стояло, отаких старшин, під **Одесою**, Севастополем, Сталінградом...” [11:155].

Отже, функціональне навантаження топоніма **Одеса** у текстах творів досить розмаїте та неоднозначне, що зумовлено тематикою романів та симпатіями їх автора. У романі “Майстер корабля” топонім **Місто (Одеса)** виступає узагальненим символом творчого універсуму, у романтичному епосі “Вершники” **Одеса** вико-

нує функцію символу-показника психологічно напружених подій твору та має загальну конотацію “місто бурхливого політичного життя”, в романі “Мир” топонім **Одеса** виконує роль міста-згадки, міста бойових дій. Але в усіх цих творах топонім **Одеса** оповитий серпанком романтичності, що зумовлено творчим задумом письменника-неоромантика.

1. Голобородько Я. Ю. Архітектор романних форм // Ю. Яновський. Вибрані твори. – Харків, 2003.
2. Гудим П. А. Робота над романом Ю. Яновського “Вершники” в 10 класі // Українська мова та література в школі. – 1969. – № 11.
3. Зленко Г. Одесские тетради. – Одесса, 1980.
4. Зуб І. В. Овіяне романтикою слово // Ю. Яновський. Мир. Оповідання. – К., 1982.
5. Лукаш Г. П. Структурно-семантична організація онімної лексики художнього тексту // Питання сучасної ономастики. – Дніпропетровськ, 1997.
6. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики // Актуальные вопросы русской ономастики. – К., 1988.
7. Островський Г. Все, що залишилось... Або авторський спогад про ліричний роман // Патетичний фрегат: Роман Юрія Яновського “Майстер корабля” як літературна містифікація. – К., 2002.
8. Панченко В. Є. “Майстер корабля” Ю. Яновського (До творчої історії) // Рад. літературознавство. – 1983. – № 11.
9. Фонякова О. И. Имя собственное в художественном тексте. – Л., 1990.
10. Шотова-Ніколенко Г. В. Функції топонімів у романі Ю. Яновського “Майстер корабля” // Наукові записки. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – Вип. 2.
11. Яновський Ю. І. Твори: В 5 т. – К., 1983. – Т. 2-3.